

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט

גיליון רע"ח, תשפ"ה



משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

הנסיעה שנכשלה

השלים את המלאכה, מלבד מה שאומדים ומפחיתים את הסכום שהיה רוצה הפועל שיפחיתו משכרו והוא יטול את השכר גם בלי לטרוח על סיום העבודה (-חישוב זה נקרא 'שכר כפועל בטל'). אך אם מדובר בסוג אונס שגם הפועל היה יודע שיתכן שיתרחש, או לחילופין ששניהם לא היו יודעים ולא העלו על דעתם, אין בעל הבית חייב לשלם לפועל. דין זה הוא להלכה גם בדבר שאינו שכיח כלל, כי אי אפשר להוציא ממונו מבעל הבית במצב אונס שכזה.

הסמ"ע (סימן שלד סק"א) הביא את דבריו של הרא"ש (בבא מציעא פרק ו סימן ג) כי הסיבה שחייב לשלם דוקא באופן שבעל הבית היה יודע והפועל לא היה יודע, משום שבאופן זה היה הבעל הבית נדרש לגלות הדבר לפועל ולהתנות עמו שאם יתרחש האונס הוא לא ישלם. ואולם בכל מצב אחר, הדין הוא שהמוציא מחברו עליו הראיה.

על כך כתב השכות יעקב (חלק א סימן קעו) שלפי טעמו של הרא"ש, אם יתפוס הפועל מיד בעל הבית, אין הפועל צריך להחזיר. אך בערוך השולחן (סימן שלד סעיף א) כתב שאם הפועל יתפוס הדבר לא יועיל, כי אין זה דומה למוציא מחברו שפעמים שמועילה התפיסה של המוציא, לפי שכאן ההלכה היא מעיקר הדין, שבאופן ששני הצדדים ידעו, הרי הפועל גם הוא פושע ולמה ישלם לו, ואם שניהם לא ידעו, כיון שגם בעל הבית אנוס, משימא גזרו על הפועל שלא ירוויח.

גם בתרומת הדשן (סימן שסט) לא ביאר לשון דברי הרא"ש כהשבות יעקב שיש ספק ולכן על הפועל להביא ראיה, אלא כי מכח הדין של 'המוציא מחברו עליו הראיה' היה מוטל על הפועל הבא להוציא לברר לגמרי עם בעל הבית את המקרים בהם הוא יהיה זכאי ליטול את שכרו. ומכיון שעליו היה מוטל להתנות ולא התנה, אין לו שכר בדרך וודאי ולכן גם תפיסה לא מועילה לו. אך כתב התרומת הדשן, כי באופן שבעל הבית שילם לפועל מיד במעמד הזמנת העבודה, הרי לאחר מכאן כאשר יתעורר הספק לא הפועל יהיה המוציא, ולכן אם בעל הבית מבקש לקבוע תנאי שיצטרך להחזיר לו הדמים עליו היה מוטל להתנות זאת. בבאור הגר"א (סימן שלד ס"ק ה) כתב כי הגם שכן היא דעת הרא"ש וגם דעת המרדכי במקום אחד, אבל במקום אחר נראה דעת המרדכי שאפילו אם הפועל קיבל כל שכרו מעיקרא, לעולם על הפועל מוטלת החוב להתנות על החיובים ולא על הבעל הבית, וכתב שגם הכרעת הרמ"א נראית כן.

ועכ"פ נתבאר מזה, דודאי שאין בעל הבית חייב לשלם לפועל שכר פעולה על מה שלא עשה עבורו כאשר הפועל ובעל הבית שווים בידיעה, אלא אם כן בעל הבית יודע יותר מהפועל. בנידון דידן, מאחר שבדרך כלל ניתנים אישורי המעבר, הגם שלאידך גיסא הכל יודעים שהדבר תלוי

להקדיש את הלילה להמשך הניסיונות לפתור את הסבך שנקלעו אליו שלא בטובתם.

אולם למרבה האכזבה, בבוקרו של יום לא הייתה שום בשורה של ממש בפיו, ובמפח נפש נאלץ להודיע לכל חברי הקבוצה כי אין להם אלא לשוב לביתם ולרטון על חוצפתם ועזותם של הישמעאלים שמנעו מהם את המשך הניסיעה המרוממת, כמו גם לפנות את השגרירות בתלונה מוצדקת, אך מעבר לכך לא יוכלו לעשות כעת כלום. משכך, סבו אנשי הקבוצה על עקבותיהם ושוב ברכב ההסעות המרווח אל ערים ואל מקומם.

עברו ימים מספר, ומשתתפי הניסיעה הכושלת, הופתעו לשמוע מפיו של ר' עזריה את דרישתו לתשלום, לפחות חלקי, על הוצאות הניסיעה ששילם מכיסו, כמו גם הוצאות הלינה בליל ראש חודש שבאילת. לדבריהם, כל מטרת ניסיעתם לא הייתה אלא השתטחות על ציונו של אהרן הכהן, ועבור זאת סיכמו עמו על התשלום. אך בשום אופן לא רצו לשלם על דרך בלבד הלוח ושוב, ואדרבה, נעשה להם היוק בכך שנתבזזו יומם לחינם. לעומתם, טען ר' עזריה, שגם הניסיעה בכלל הסיכום, ולא רק ההגעה ליעד הנכסף, והאונס שהתרחש בפתאומיות איננו באשמתו, ומשכך עליהם לשלם לו לכל הפחות את יציאותיו. שלחו אפוא ר' עזריה והנוסעים את שאלתם לבית הדין, לדעת את המעשה אשר יעשון.

עיקרי הנושא בהלכה

נקדים ונאמר כי כמה שאלות הלכתיות כלולות בנידון זה:

א. האם יש חיוב תשלום מלא כאילו הגיעו עד ליעד של קבר אהרן, משום שהפועל אינו אשם שהמלאכה שהם שכרו אותו אליה בטלה.

ב. האם ניתן לומר שלכל הפחות יש חיוב תשלום עבור מה שלקחם כפי התוכנית עד מעבר הגבול לירדן, או שהקבוצה יכולה לומר שהם לא צריכים לשלם עבור דבר שאין בו כל הנאה.

ג. האם יש חיוב תשלום עבור מה שמיד לאחר ביטול הניסיעה, התעשר ר' עזריה להחזירם לביתם ועל ד. בנידון שלפנינו קבוצה שכרה את ר' עזריה כפועל לשלם לו שכר עבור טרחתו ופועלתו, אך יש לברר את הדין באופן של הזמנת ניסיעה מחברת תיירות ונופש שהתבטלה מחמת אונס.

א. דין פועל שנאנס

את דינו של פועל שלא השלים מלאכתו מחמת אונס, כבר הבאנו כמנהג תשובות, שאם יודע היה לבעל הבית שיש היתכנות שיארע אונס כזה ואילו לפועל לא היה יודע, חייב בעל הבית לשלם לו את כל שכרו כאילו

הידיעה שהתפרסמה דיווחה על התנכלות לקבוצת יהודים שהתייצבו במעבר הגבול לירדן על מנת לחצות ולהשתטח על ציונו הקדוש של אהרן הכהן, וללא כל סיבה הנראית לעין אטמו הירדנים את שערי המדינה ולא אפשרו לאותם יהודים להיכנס לארצם. אולם כאשר הגיע ר' עזריה, יוזם ומארגן הניסיעה, לברר את ההלכה, התברר שעבורו היה הדבר גורלי ומשמעותי מאד.

ר' עזריה, אדם ברוך כשרונות ורב תושיה, מצא את פרנסתו בגיבוש וארגון נסיעות למקומות שונים ברחבי העולם. מקברי צדיקים ועד הרי נפש קסומים ומושלגים, לצד מגוון רחב של אטרקציות ייחודיות מעניינות ומקוריות, שימשכו את חובבי ההרפתקאות לבוא דווקא אליו ולשלשל לכיסו סכומים נאים על ימי היציאה מן השגרה שהוא מעניק להם, ללא טרדות וללא טרחה מיותרת סביב הניסיעה.

ואמנם, ר' עזריה לא אכזב את משתתפי המסעות, שבאורח קבע לא חסר בהם מאומה מבחינה גשמית, בין בתפריטים הקולינריים העשירים ובין באכסניות הנוחות ויתר מרכיבי חווית הנופש, ואף עמוסים היו בשעות של קורת רוח רוחנית, תפילות מרוממות וחמימות, והרצאות מפי טובי הדרשנים והמגיידים.

לקראת ראש חודש אב, יום ההילולא של אהרן הכהן, גמר אומר להציע לפני קבוצה מידידיו רעיון למסע בן יום לקברו של אהרן הכהן בהר ההר, המצוי כיום בתוככי המדינה השכנה ירדן במקום המכונה 'ג'בל הרון', בעלות של אלף וחמש מאות שקלים לנפש. רעיון הניסיעה עבר מפה לאוזן ומהר מאד קיבל ר' עזריה בידו רשימה של עשרים שמות שביקשו ממנו להוציא לאור רעיון נפלא זה לזכות לשפוך שיח במקום גניזתו של אהרן קדוש ה', להעתיק תחינה בעדם ובעד ביתם, בגיבוש חברתי ורוחני ועילאי, אשר בוודאי יצא מתחת ידו באופן המושלם ביותר.

בבוקרו של ערב ראש חודש מנחם אב, עלו כל המשתתפים בזה אחר זה על רכב ההסעות הנוח והממוזג שהמתין להם בנחת ליד בית הכנסת האזורי, הערימו את חבילותיהם ותפסו את מקומותיהם, מכינים עצמם לקראת בואם אל המקום הקדוש. הניסיעה עברה עליהם בנעימים, עד שהגיעו אל מעבר הגבול בין ארץ הקודש למדינה הסמוכה ירדן, שם התרגשה לפתע תקלה בלתי צפויה. הירדנים, משום מה, הקשיחו עמדות, תרתי משמע, ופסקו בנחרצות שאיש אינו ראוי לעבור לשטחי המדינה. לא הועילו כל תחנוניהם, ולא הכפיות שחבשו לראשם, ואף לא הקשרים ומשיכת החוטים שניסה להפעיל כדי להתגבר על המכשול המרגיז. בלית ברירה, אסף ר' עזריה את חברי המסע בחזרה אל רכב ההסעות, ובמומחיותו הרבה אלתר בתוך דקות אכסניה ראויה ומובדבת בעיר אילת למען יאכלו בכשרות ראויה וישבעו וינומו ברוגע בלילה הקרוב, תוך שהוא מבטיח

במושלי ושוטרי מדינת ירדן, מכל מקום אין כאן ידיעת בעל הבית, שהם במקרה דנן אנשי הקבוצה, יותר מאשר ידיעת הפועל דהיינו המדריך ר' עזריה. אדרבה הפועל מודע יותר למציאות הדברים, האפשרויות וכללי ההתנהגות העומדות לרשותו, אם כן, ודאי שעל ר' עזריה היה מוטל להתנות חיוב לשלם גם באופן שלא יוכל להשלים את הנסיעה, ולכן הם אינם חייבים לשלם לו על מה שלא סיים מלאכתו.

ב. תשלום על תחילת הנסיעה

כעת יש לברר לגבי הפעולות שעשה ר' עזריה עבור אנשי הקבוצה בטרם אירע האונס. הרי אם המזמין נהנה מהפעולות החלקיות של הפועל, ודאי יש לו לשלם על מה שנהנה, אלא שבנידון דידן, למרות שהפועל עשה מלאכתו, מכל מקום לבסוף אנשי הקבוצה לא נהנו ממחצית הנסיעה, כי לא היה להם בכך שום עניין אם לא השיגו את היעד הסופי של ההגעה למקום מנוחת קדשו של אהרן הכהן. ולכן הנידון הוא האם יש חיוב לשלם לפועל שמצדו עשה את מלאכתו, אלא שליר בעל הבית לא הגיע התועלת המצופה לבוא ממעשיו.

בשכר לא הפועל להביא לו שליחות ממקום למקום, והלך ולא מצא שם מה להביא, ההלכה (סימן שלה סעיף ב) היא שיש לשלם לפועל את שכרו, וביאר רמ"א הטעם לפי שעשה שליח שליחותו. מקור הדין הוא בתוספתא (בבא מציעא פרק ז הלכה ג-ד), שהביא הרא"ש (בבא מציעא פרק ו סימן ו). כך גם פסק הרמב"ם (שכירות פרק ט הלכה ח). וכתב המגיד משנה שהדין הוא פשוט. ומה שמצאנו לגבי חמרים שהלכו להביא תבואה בשליחותו של בעל הבית, ולא מצאו תבואה, שנותן להם רק כפועל בטל (בבא מציעא עו:). שם הסיבה היא מאחר ששכר אותם לכל היום והתבטלו כל היום ממלאכה, לכן על שאר היום משלם להם כפועל בטל, אבל כאשר שכר שליח להביא לו דבר והשליח עשה מלאכתו בשלימות, הוא מקבל את כל השכר שסוכם עמו. אמנם אם היה צריך להביא דבר כבד, ומאחר שלבסוף לא הוצרך להביא היה לו קל יותר, הרי שיש לקזז את ערך הטרחה שהרוויח.

על פי זה פסק מהר"י אלגאזי (חושן משפט סימן צ) לגבי שליח שנשכר להביא גט כתוב וחתום מהמקום שם שהה שליחו של הבעל. הסיפור היה שהשליח הלך והביא את הגט אל האשה אך אז התברר שהגט פסול, וכעת הוא תובע שישלמו את שכרו מאחר שעשה שליחותו, ואילו האשה טוענת שמאחר ששליחותו לא הועילה, שהרי אינו יכולה להתגרש בגט זה, אין היא צריכה לשלם את דמי הנזכר על פועל שנשכר ללכת להביא והלך ולא מצא את הדבר, שיש לשלם לו. וכך גם פסק בשו"ת תומת ישירים (סימן כא) בסיפור דומה על שליח שיצא להביא גט, ומצא שמת הבעל או שנאבד הגט או נשרף, שהשליח מקבל שכרו, ואין לו קשר לכך שלמשלח לא הייתה תועלת מן השליחות.

והקשה בנתיבות המשפט (שם סק"ב) שהרי אם אירע אונס שביטל את הצורך בעבודת הפועל, הדין הוא שכל שבעל הבית לא פשע, מפסיד הפועל, כי היה לו להתנות שיקבל גם אם לא יעבוד, ואם כן מדוע באופן זה שהשליח לא הביא תועלת למשלח, אין אומרים שיפסיד הפועל מאחר שהמשלח לא היה לו לדעת שלא תהיה תועלת בשליחותו.

מתרחק הנתיבות, שיש חלק בין פועל שלא עשה את המלאכה בגלל האונס, הן מחמת שלא היה יכול לעשותה כגון שיבש הנהר והן אם בגלל שנעשתה מאליה כגון שירדו גשמים או שעלה הנהר, כי סוף סוף לא עשה את המלאכה, ומה יש לשלם על מה שלא עשה, וגם אם גרם לו בעל הבית להיות מובטל באותו יום, אין בזה חיוב אלא מדינה דגרמי, וגרמי באונס פטור, לבין פועל שמצד עצמו עשה את כל המלאכה שנשכר לשמה, כמו השליח שהתשלום הוא על הפעולה שהיה צריך ללכת כדי להביא ואכן הוא הלך, שיש לשלם לו את כל שכרו, מלבד אם חסך טרחה מסוימת, שאותה יש

לקזז לו. [וכן כתב הנתיבות עוד (סימן שלג סק"ה) שאין בעל הבית פטור באונס באופן שלא פשע, אלא לגבי מה שאין מוצאים להשתכר באותו יום, אבל לא על פעולה שכבר עשו, שעל זה יש לו לשלם להם כפועל בטל].

הבהרה זו כתב גם מהר"י אלגאזי (סימן טו) אודות מעשה שהיה עם רבני העיר חברון, ששלחו שד"ר לאירופה, שיסבב בערי אשכנז לאסוף כספים עבורם, והתנאים הנהוגים היו שהוצאות הדרך ופרנסת ביתו של השליח יהיו על אנשי הקהל, וגם מההכנסה של התרומות, יטול השד"ר סך מסוים. והיה כצאתו וילך לו לערי אשכנז, קרה מקרה כי מצא שכבר קדמו שלוחים אחרים במכתבי עמל ושקר, ואכלו גם אכול את כל דמי השליחות, והשליח שב בידיים ריקניות לגמרי מלבד סך אלף אריות [=מטבע שהיה נהוג בימים ההם] אשר בטורח רב אסף וקבץ. באו רבני חברון עם השליח לדון, כי השליח תובע ליטול חלקו, אחר שכיתת רגליו ועינה בדרך כוחו ולא מצא לעשות שליחותו, ומה היה ליה למעבד. לעומתו, רבני חברון תובעים שיחזיר להם כל המזונות שנתנו לפרנסת אנשי ביתו באותה עת, וכן ההוצאה המרובה אשר הוציאו עליו לדרך, ושאלו לו עליהם כלום, כי מזלו גרם.

האריך שם מהר"י אלגאזי בתשובתו, כי מאחר שהתחיל השליח במלאכתו ואירע לו זה המקרה, הם חייבים לשלם לו כל שכרו, וכל שכן שאינו חייב להשיב כסף מה שפרנסו את ביתו, שהרי כבר כתת את רגליו ועשה במלאכה בכל כוחו. וכתב כי ודאי יש לשלם דין פועל, ואינו דומה לשכר חמרים להביא לו תבואה בכמה הליכות והלכו ולא מצאו, שאינו מן הסברא שישלם להם על הליכות שהיו יכולים ללכת ולבסוף לא הלכו, שהרי לא עשו כלום, ולפיכך נוטלים כפועל בטל בלבד, מה שאין כן אם עשה הפועל הנשכר את שליחותו, רק שלא השיג את התועלת המבוקשת, יש לשלם לו את שכרו. ולפיכך, אף שבדיני פועלים כאשר אירע אונס, הדין הוא שאם גם בעל הבית וגם הפועל לא ידעו על האונס ולא שיערוהו מראש, אין בעל הבית צריך לשלם לפועלים, כל זה הוא רק אם הפועל לא ביצע מלאכתו, ואילו כאן שהשד"ר כיתת רגליו ועשה מה שעשה, הרי זה דומה להמבא בתוספתא, ונפסק להלכה (סימן שלה סעיף ג) שאם שכר שליח להביא כרוב או תפוחים לחולה, ובניתיים מת החולה או הבריא, שהשליח מקבל את שכרו. והרי גם בדין זה הבעל הבית והשליח אין להם דרך לדעת אם החולה ימות או יבריא, ורק בידו יתברך נפש לחי.

המתנה אפרים (שכירות סימן ח) אף הוא חילק בין שליח שביצע את המלאכה בשליחות לפועל שלא עשה מלאכתו, אך הדגיש בחילוקו נקודה אחרת. דבריו נוסבו על המובא בירושלמי (עבודה

זרה פרק ב הלכה א) שיש חילוק בין מי ששכר פועל סתם להביא יין לחולה, שרק אם הביא את היין חייב בעל הבית לשלם לו, לבין אם אמר לשליח שיביא יין לחולה ממקום פלוני, שבין הביא ובין לא הביא, מכיון שהלך למקום פלוני הוא חייב לשלם לו, כי דמי רגלו הוא נותן לו. וביאר המתנה אפרים, שבאופן הראשון עיקר השליחות היא שיביא לו את היין לידו, וכל שלא מצא יין אין לו שום תביעה כלפי המזמין, אבל באופן השני שפירש לו שיביא ממקום פלוני, נמצא שעיקר השכירות היא ההליכה ואינו נותן לו אלא שכר פסיעותיו, וכל שהלך שם הרי עשה שליחותו. ודקדק בזה על דברי הרמב"ם (שכירות פרק ט הלכה ח) והטור (שם) ששכרו ללכת

להביא לו שליחות ממקום למקום, דהיינו שהזכיר לו את המקום שיעשה השליחות, כי רק באופן זה חייב לשלם לו גם אם בסופו של דבר לא הרוויח מהשליחות. מנגד, רבי מרדכי רובין, ראש הרבנים בחברון לפני יותר ממאתיים שנה, העלה בשו"ת שמן המר (חושן משפט סימן טו) שגם כאשר השליח הלך ועשה את שליחותו, אם לא מצא הדבר, דינו ככל אונס שנפל בין בעל הבית לפועלים, והסיבה שנפסק כי כאשר הלך השליח ולא מצא חייב בעל הבית לשלם לו, היא משום שמדובר באותם מקרים שבהם על המשלח היה לדעת את הזמן והיום שאותו איש ימצא בביתו ושיש לו שליחות אליו, ויש כאן פגיעה מצידו של המשלח, והרי באופן כזה בעל הבית הוא המפסיד ולא הפועל.

וכן נראה שפסק גם בחק ומשפט (סימן תב), שם נשאל על ראובן ששכר פועל להוליך לו משא לאיזה מקום והלך ומצא העיר סוגרת ומסוגרת מפני המלכים שהיו מתגרים אלו באלו, והוצרך הפועל להחזיר את המשא לראובן, ותובע את שכרו של הליכה וחזרה, והשיב שם כי לכאורה היה צריך הדין להיות שנותן לו שכרו משלם שהרי עשה את שליחותו, אך נראה שכיון שזה שנתיים ימים שהמלכים מתגרים ופעם נפתחת העיר ופעם נסגרת, אם כן על הפועל היה מוטל להתנות כמו בכל פועל שהוזמן לבצע עבודה ואירע אונס, ולכן הוא מפסיד. החק ומשפט בעצם מדמה דין זה לכלל דיני פועלים באונס, ולדבריו באופן שהפועל היה אמור להתנות, אין הוא נוטל שכרו גם אם עשה את הדרך וטרח והוציא הוצאות. ואם כניס הדברים שיש לדמות זאת לאונס רגיל בפועלים, מעתה לדבריו צריך לומר שבכל האופנים שהבעל הבית חייב לשלם, מדובר שבעל הבית ידע יותר מהפועל, ולכן על בעל הבית היה מוטל להתנות, שאם לא כן, הרי כמבצב שבו בעל הבית והפועל שווים באי ידיעה, הדין הוא שפטור משלם.

סיכום הדברים: כאשר פועל עשה את העבודה הסיכום המזמין לא השיג את הדבר שבעבורו הזמין את הפעולה, לשיטת הנתיבות חייב לשלם לו, ולשיטת המחנה אפרים חייב רק כאשר הדגיש לו שילך למקום פלוני, שאז התשלום הוא על ההליכה. ואילו לפי שמן המר והחק ומשפט, דינו ככל פועל שאירע אונס, שרק באופן שבעל הבית לבדו היה אמור לקחת בחשבון את האפשרות לאונס, ועליו היה מוטל להתנות, הוא יליה חייב לשלם, ואילו בכל מצב שהפועל היה אמור לקחת זאת בחשבון או שהמזמין והפועל שווים בדבר, אין אפשרות לחייב את המזמין לשלם לפועל.

לפי זה, בנידון דידן, כאשר אנו באים לדון אם ניתן לחייב את המזמין, אלו אנשי הקבוצה, לפחות בתחילת הפעולה, הרי מאחר ששכרו להביאם למקום קברו על אהרן הכהן, לפי הנתיבות יש לחייבם על חלק הנסיעה שכן בוצע, ואף לפי המחנה אפרים מאחר ששכרוהו במפורש לסייע בידם ללכת למקום פלוני, הרי שגם על המהלך החלקי יש לשלם, שהרי סברתו של המחנה אפרים היא שבאופן שהתשלום על ההליכה שכר רגליו הוא נוטל, ואכן אילו היו שוכרים את ר' עזריה לתוצאה של תפילה על קבר לא היה נוטל כל שכר.

אך לדעת שמן המר והחק ומשפט מאחר ששכרוהו להביאם לקברו של אהרן הכהן ובפועל לא הגיעו לשם, ולא היה מצב שהם היו צריכים להתנות לגבי מקרה של ביטול הדבר יותר ממנו, הרי שהם פטורים מלשלם לו.

המשך הדין והיצא להלכה נביא בע"ה ובס"ד בשבוע הבא

